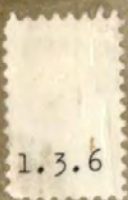

19-9-90

DE BETEKENIS

VAN HET LEERSTUK DER

OORSPRONKELIJKE GERECHTIGHEID

VOOR DE

GODGELEERDE ZEDEKUNDE.

REDE,

BIJ DE AANVAARDING VAN HET AMET VAN BUITENGEWOON HOOGLEERAAR

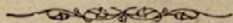
AAN DE

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

OP DEN 19DE SEPTEMBER 1890

UITGESPROKEN DOOR

DR. W. GEESINK.

AMSTERDAM,

J. A. WORMSER.

1890.

D E B E T E E K E N I S

VAN HET LEERSTUK DER

OORSPRONKELIJKE GERECHTIGHEID

VOOR DE

GODGELEERDE ZEDEKUNDE.

R E D E,

BIJ DE AANVAARDING VAN HET AMBT VAN BUITENGEWOON HOOGLEERAAR

AAN DE

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

OP DEN 19^{DEN} SEPTEMBER 1890

UITGESPROKEN DOOR

DR. W. GEESINK.

AMSTERDAM,

J. A. WORMSER.

1890.

HOOGGEERZAME HEEREN DIRECTEUREN ONZER VEREENIGING,
HOOGACHTBARE HEEREN CURATOREN DEZER HOOGESCHOOL,
HOOG GELEERDE HEEREN HOOGLEERAREN,
ZEER GELEERDE HEEREN DOCTOREN IN ONDERSCHIEDENE WETENSCHAPPEN,
WEL EERWAARDE HEEREN BEDIENAREN DES WOORDS,
WEL EDELE HEEREN STUDENTEN,
EN VOORTS GIJ ALLEN, DIE VAN WAT NAAM OF RANG OOK
HERWAARTS OPKWAAMT, OM DEZE PLECHTIGHEID MET UWE
TEGENWOORDIGHEID TE VEREEREN,
ZEER GEACHT EN ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERS!

In de negende samenspraak van het Examen van Tolerantie ¹⁾ laten Comrie en Holtius Philalethes zeggen, dat van het recht of verkeerd begrip van den eersten staat des menschen zeer veel afhangt en dat dit begrip invloed heeft op zeer vele voorname stukken der godgeleerdheid ten goede of ten kwade.

Aan dit zeggen van Philalethes zal menig beoefenaar der theologie thans zijn instemming onthouden. Immers de leer van den eersten staat des menschen wordt, niettegenstaande den arbeid daaraan ook in onzen tijd door Zöckler ²⁾ en Keerl ³⁾ besteed, sedert Schleiermacher door velen geacht te behooren tot de prijsgegeven buitenwerken van het kerkelijk leergebouw. Hase ⁴⁾ verklaarde zelfs, niet te kunnen inzien hoe er in het beschaafde bewustzijn van onzen tijd belangstelling zou kunnen wezen voor de beantwoording der vraag hoedanig Adam geschapen is. Waarbij dan nog komt, dat onder den invloed van het Darwinisme Adams persoon ook voor vele theologen een vrij mythische figuur is geworden.

Als gereformeerd theoloog schaar ik mij in spijt van dit alles, nog altijd aan de zijde van de opstellers van het Examen van

Tolerantie, acht dus de vraag naar 's menschen eersten staat geen buitenwerk maar van groote beteekenis voor heel de heilige godgeleerdheid en mitsdien ook voor dat deel hetwelk den naam van godgeleerde zedekunde draagt.

En wijl nu de godgeleerde het recht begrip van 's menschen eersten staat uitgedrukt vindt in het leerstuk zijner kerk over de oorspronkelijke gerechtigheid en ik heden het ambt van buitengewoon hoogleeraar in de heilige godgeleerdheid aan de vrije universiteit die op gereformeerden grondslag staat aanvaard, in welk ambt ik geroepen ben naast andere vakken ook de godgeleerde zedekunde te onderwijzen, zult gij het kunnen verstaan, dat ik tot onderwerp mijner rede koos: de beteekenis van het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid voor de godgeleerde zedekunde.

Ik wensch daartoe eerst voor u uiteen te zetten wat naar gereformeerd beginsel en onder godgeleerde zedekunde en onder het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid moet verstaan worden; vervolgens u aan te wijzen waarin de beteekenis van dit leerstuk zoowel formeel als materieel voor de zedekunde schuilt en eindelijk u te bepalen bij een drietal gevolgtrekkingen, welke uit een zedekunde die met dit leerstuk rekening houdt, voor het leven voortvloeien.

I.

Om het begrip van het zedelijk leven in zijn rijkdom te verstaan, moet niet in de eerste plaats op den mensch maar op God gezien. Dit laatste is mogelijk wijl wij een heilige Schriftuur hebben die ons het leven Gods, althans gedeeltelijk, ontsluit. Uit deze Schriftuur nu leeren wij dat leven Gods kennen als een leven van bewustheid en vrijheid, als een saamleven in heilige oeconomia van Vader, Zoon en Heiligen Geest. En wijl nu boven deze drie goddelijke personen in het leven Gods geen hooger macht staat om dit leven te normeeren, en het dus genormeerd moest naar onderlinge bewilliging, draagt deze levensbetrekking

het karakter van een verbond ⁵⁾. Dit naar onderlinge bewilliging, dat is met bewustheid en vrije wilsuiting genormeerde saamleven in de goddelijke oeconomia, is archetypisch voor alle zedelijk leven onder menschen.

Vandaar dan ook, dat dadelijk na de schepping in het werkverbond als afspiegeling, als beeld van het verbond Gods dit zedelijk leven wordt gezien, om waar door den mensch dit werkverbond wordt gebroken, straks in het genadeverbond te worden hersteld. Want wel is de norm voor het zedelijk leven zoo in het werk- als in het genadeverbond de wet Gods, maar naar den aard van alle verbonden moet deze norm ook toegestemd door den mensch. Dus was het bij Adam toen hij stond in het werkverbond, dus is het bij Gods kind dat staat in het genadeverbond.

De zonde nu heeft het zedelijk leven wel verwoest en gebroken, maar niet vernietigd.

De drang naar saamleven onder vrijwillig genormeerde verhouding speelt ook in de wereld die buiten den Christus staat door alles heen. Het is de drang naar vrijheid die der menschheid zooveel bloed en tranen kostte.

Door de zonde verwoest, wordt dit zedelijke leven alleen door de genade hersteld. Hier op aarde in Christus Gemeente aanvankelijk, eens in den hemel volkomen.

Zoekt gij nu het begrip van het zedelijk leven op te maken uit wat gij er hier op aarde van ziet, dan ontstaat in uw bewustzijn slechts een verwoest of hoogstens aanvankelijk hersteld beeld. Zoekt gij echter dat begrip uit wat de Schrift u van het zedelijk leven zegt, zegt niet slechts hoe het werd, maar hoe het was en weer zijn zal, dan eerst komt in uw bewustzijn een beeld van goddelijke schoonheid.

Hierin ligt het principieel verschil tusschen theologie en philosophie, en mitsdien tusschen wijsgeerige en godgeleerde zedekunde.

Het innerlijk organisme der heilige godgeleerdheid schrijft hierbij aan de godgeleerde zedekunde hare grenzen voor en verbiedt mij om een definitie als Martensen geeft; „Die Christliche Ethik, oder Moral, ist die Wissenschaft des durch das Christenthum bestimmten sittlichen Lebens”, over te nemen.

Gaan wij ook hier niet van den mensch maar van God uit.

Naar den aard van alle leven komt ook uit het leven Gods actie op.

Deze actie Gods schuilt eerst in het bewustzijn, is *actio immanens*, en treedt straks door den wil als *actio transeuns* naar buiten.

Ook dit spiegelt zich af in den mensch. Ook uit zijn leven komt actie op, ook deze actie schuilt eerst in het bewustzijn en treedt straks door den wil naar buiten. Goede theologie nu ziet een werk Gods in alle werk des menschen. Elke zedelijke actie des menschen is haar product van een goddelijken en een menschelijken factor. Hoe nu die goddelijke factor het bewustzijn bewerkt zoo voor als na de bekeering heeft de dogmatiek systematisch uiteen te zetten en overmits het geloof op het gebied des bewustzijns ligt, doet zij af wat de credenda raakt, terwijl de zedekunde zich bepaalt tot de agenda. De godgeleerde zedekunde wordt dan dat deel der heilige godgeleerdheid, dat tot taak heeft de systematische uiteenzetting van het verband tusschen de wet des Heeren als norma van 's menschen zedelijk leven en de uitingen van dit leven zoo voor als na zijn bekeering.

Vandaar dan ook dat ik liever niet van ethiek of moraal spreek. Het etymologisch verschil dezer termen is mij bekend, doch het begrip dat hier ten grondslag ligt is te breed voor de straks ontwikkelde opvatting van zedekunde.

Liefst koos ik den naam van *Theologia practica*, of dadelijke godgeleerdheid, waaronder onze wetenschap hier te lande en elders oudtijds bekend was. Deze naam toch drukt zoo duidelijk uit waarom het gaat: de praktijk, het doen, de agenda. Vrees voor spraakverwarring sedert verkapt clericalisme op protestantschen bodem dezen naam opeischte voor een vak dat het leven van den „geestelijken stand” tot voorwerp van onderzoek heeft, — houdt hier echter van terug en daarom blijft wel niet anders over dan van zedekunde te spreken.

En opdat nu het zoo even gezegde omtrent het begrip van zedekunde, wijl het zoo vlak ingaat tegen wat in onze eeuw en onze dagen als begrip van zedekunde is gesteld door mannen die ik ver boven mij acht, — niet aanmatigend zou schijnen, beroep ik mij op de theologen uit den bloeitijd onzer gereformeerde Theologie.

Calvijn, die in het derde boek zijner *Institutie* wel een korte schets van het christelijk leven, doch geen zedekunde bedoelde te geven, kan hier niet in aanmerking komen.

De eerste protestant echter, die ons een godgeleerde zedekunde schonk was, niet de Luthersche Callixtus, maar de gereformeerde Lambertus Danaeus, wiens *Ethices Christianae libri III* reeds in 1577 verschenen. Nu weet ik wel dat Danaeus zijn taak breeder opvatte dan ik als begrip der zedekunde zooeven stelde, doch ook hij houdt alles uit zijn systeem wat, naar mij toeschijnt, in de dogmatiek tehuis behoort, en de *actiones humanae* zijn het voorwerp van zijn onderzoek.

Sterker komt dit nog uit bij Polanus a Polansdorf, die in 1610 als professor te Bazel stierf en wiens *Syntagma theologiae Christianae* in 1609 verscheen. „*Theologiae christianae*, zegt deze geleerde, *duae sunt partes, prima de fide et rebus credendis, altera de bonis operibus et rebus faciendis*”.

De onderscheiding van credenda en agenda en de uitsluitende behandeling der laatste in de zedekunde, vindt men dan ook bij onze gereformeerde moralisten telkens terug. Bij Perkins en zijn leerling Amesius; bij Hoornbeek en Voetius; bij Petrus van Mastricht, Witsius, Cornelis v. Velzen. Voor al deze mannen is zedekunde: *Theologia practica*. Zij schreven dit als titel gewoonlijk boven hun werken.

Het aangeduide begrip van zedekunde heeft dus den steun in de corypheeën der gereformeerde Theologie uit de dagen van haar bloei.

Zien wij nu wat onder het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid moet verstaan. In dit leerstuk, dat heel de Kerk van Christus op aarde belijdt, spreekt die Kerk haar meening uit, dat de oorspronkelijke mensch voor den val, dus in zijn eersten staat, naar lichaam en ziel niet slechts volkomener geweest is dan de mensch na den val, maar dat deze mensch gelijk hij oorspronkelijk was, geheel beantwoordde aan de idee, het beeld van den mensch, dat in het goddelijk bewustzijn lag en waarnaar God hem schiep. Voor het bewustzijn dier Kerk is de mensch geschapen naar het beeld dat God zich van zichzelf gedacht heeft, en dus niet naar het beeld van Christus. Deze laatste meening, door Origenes en later door Osiander voorgestaan en thans weer opkomend, moet dan ook beslist worden afgewezen.

Met dit haar leerstuk heeft de Kerk vooral het oog op de geestelijke zijde van 's menschen wezen, want hoewel zij nooit heeft ontkend, dat de trekken van dit beeld ook afschitteren in 's menschen

lichaam, met name in de hoogere zinvermogens van gehoor en gezicht, stelt zij het beeld zelf voornamelijk in 's menschen ziel.

De waarde nu van een leerstuk of dogma in het algemeen moet niet slechts gezocht worden in de omstandigheid, dat het de meening is van een gemeenschap en niet maar enkel van de individu, maar ook en vooral hierin, dat deze gemeenschap de Kerk is. Zij toch is de openbaring op aarde van het eene, mystieke lichaam van Christus, waarin God de Heilige Geest zelf op gansch bijzondere wijze werkt. Tot de verschillende werkingen van den Heiligen Geest in de Kerk behoort nu ook deze, dat Hij ingaat in haar bewustzijn en dat zoo verlicht, dat zij de ektypische waarheid die in de Schrift ligt uitgestald ziet, verstaat en straks in haar woord formuleert.

Dit haar woord is het dogma. In zijn diepsten grond is dus het dogma een *δοκμα* van den Heiligen Geest in het bewustzijn der Kerk. Wilt nu de zonde de volkomen zuivere openbaring van het lichaam van Christus hier op aarde tegenhouden, hebt gij bij de Kerk op aarde altijd met betrekkelijke zuiverheid te doen. Is nu in een bepaalden tijd en kring van geloovigen de werking des Geestes krachtiger dan elders, zoodat ook in het bewustzijn van dien kring de zonde met machtiger greep wordt ondergehouden, dan zal op dien tijd en in dien kring het lichaam van Christus zich zuiverder openbaren, ook in het woord dat wordt uitgesproken. Vandaar dat sommige stukken der waarheid, sommige dogmata in 's Heeren Kerk — en tot deze behoort ook het dogma der oorspronkelijke gerechtigheid — in den eenen kring van geloovigen zuiverder dan in den anderen zijn.

Een christenmensch, die zich ook maar eenigszins van het begrip Kerk bewust is geworden, zal zijn Kerk voor de meest zuivere openbaring van het eene, mystieke lichaam des Heeren houden en mitsdien in haar dogma het meest zuivere zien. Daarom heb ik u dan ook straks gezegd, dat de godgeleerde het begrip van 's menschen eersten staat, om nog eens met Philalethes te spreken, het zuiverst vindt uitgedrukt in het leerstuk zijner Kerk van de oorspronkelijke gerechtigheid en ligt het dus voor de hand, dat waar ik U van dit leerstuk spreek, ik dit bedoel niet zooals, om iets te noemen, de Roomschen en ook niet zooals de Lutherschen, maar zooals de Gereformeerden dat belijden. — Licht het niet op mijn weg U de meerdere zuiverheid van de gereformeerde be-

lijdenis ook op dit stuk te bewijzen uit de Schrift of uit de geschiedenis van dit leerstuk aan te toonen, toch is eisch van ons onderwerp ook bij dat belijden in minder zuiveren vorm stil te staan.

Slaat men nu de belijdenisschriften van de gereformeerde Kerk op die, zooals voor de kenners van haar historie vaststaat, nooit bedoelde volkskerk te zijn en wier symbolen dan ook een eenigszins internationaal karakter dragen, — dan treft men de uitdrukking „oorspronkelijke gerechtigheid”, „*justitia originalis*” slechts aan in de XXXIX artikelen der Engelsche Confessie van 1562 waarin zij overgenomen is uit de tien jaar oudere, die op de Londensche Synode vastgesteld en op gezag van Eduard VI in het licht was gegeven.

De zaak door deze uitdrukking bedoeld, wordt echter in schier alle symbolen min of meer uitvoerig besproken.

De eerste Bazelsche Confessie ⁶⁾ doet het in haar 2e en de eerste Zwitsersche ⁷⁾ in haar 7e artikel; terwijl de Heidelbergsche Catechismus ⁸⁾ in antwoord 6, de tweede Zwitsersche ⁹⁾ in artikel 8 en de Canones van Dord ¹⁰⁾ in de hoofdstukken III en IV dit punt bespreken en eindelijk wordt er van gehandeld door de Fransche Confessie ¹¹⁾ in artikel 9, de Schotsche ¹²⁾ in Artikel 2, de Nederlandsche ¹³⁾ in artikel 14, de twee reeds genoemde Engelsche Confessies ¹⁴⁾ die van 1852 in artikel 8 en die van 1562 in artikel 9 en de Westminsterse ¹⁵⁾ in § 2 van hoofdstuk IV.

Wanneer men nu het leerstuk, gelijk het met zeldzame eenparigheid van belijden in deze confessies voor ons staat, nader beziet en daarbij rekening houdt met de toelichting, die de theologen onzer Kerk er bij hebben gegeven, dan komt men tot de volgende resultaten.

De onderscheiding van „beeld” en „gelijkenis” door sommigen in Genesis 1 vs. 26 gevonden, evenals van de praeposities die in den oorspronkelijken tekst voor deze woorden staan, vindt men hier niet. Secundum, in, ad imaginem Dei heet het gewoonlijk en waar, gelijk in de Schotsche, van in imaginem et similitudinem gesproken wordt, zijn de beide uitdrukkingen blijkbaar als synoniem bedoeld.

Van meer belang is echter, dat naar gereformeerd belijden „beeld Gods” en „oorspronkelijke gerechtigheid” volstrekt niet als identisch worden gedacht ¹⁶⁾.

De gereformeerde dogmatici onderscheiden het beeld en wel of

gelijk Brakel ¹⁷⁾: in ruimer en enger zin, òf gelijk de Moor ¹⁸⁾ in een pars imaginis constitutiva juxta aliam potiore, òf eindelijk gelijk Petrus van Mastricht ¹⁹⁾, in het beeld voorzoover het in 's menschen wezen zelf, voorzoover in de eerste vermogens der ziel en voorzoover het in de deugden van deze vermogens gezien wordt. Eerst waar dit alles nu samenvalt, en dat viel samen in de schepping, spreken deze dogmatici van „oorspronkelijke gerechtigheid.” Terwijl eindelijk het dominium over de creatuur meer als gevolg dan als wezen van het beeld wordt opgevat.

Wat nu Brakel het beeld Gods in ruimer zin en v. Mastricht het wezen en de eerste vermogens der ziel noemen, is bij de Moor de pars imaginis constitutiva: de natuur der geestelijke en onsterfelijke ziel met haar vermogens.

En wat Brakel het beeld Gods in enger zin en v. Mastricht de deugden van deze vermogens noemen, is bij de Moor de pars imaginis potior: Boinitas et rectitudo hominis, in sapientia et sanctitate conspicua.

Deze onderscheidingen nu zijn in de symbolen gegrond.

De Confessie van Westminster toch drukt zich dus uit: creavit hominem marem et faeminam, animabus inditis rationalibus ac immortalibus en de Cannones van Dord spreken van mens, voluntas et cor, en affectus.

Dit alles behoort tot de natuur des menschen, gelijk het behoort tot de natuur Gods en daarop doelde dan ook de heilige Apostel toen hij op den Areopaag te Athene ²⁰⁾ met instemming het woord van Aretus aanhaalde en verklaarde: wij zijn van Gods geslacht. Dit beeld Gods is onverliesbaar, wordt blijkens Gen. 9: 6 en Jac. 3: 9 waar van den gevallen mensch gezegd wordt, dat hij naar Gods beeld, naar Gods gelijkenis is geschapen, nog in den zondaar gevonden, ²¹⁾ is de onverliesbare adel onzer natuur en blijft zelfs in de verdoemden in de hel.

Alsnu komen wij tot de pars potior om met de Moor, of tot de deugden in de vermogens, om met v. Mastricht te spreken.

Die deugden zijn blijkens de symbolen: kennis, gerechtigheid en heiligheid, hetgeen herinnert aan Col. 3: 10 en Ef. 4: 24. De toevoeging „ware” in den heidelbergschen Catechismus berust op een exegese waarbij de genitivus ἀληθείας in de uitdrukking ἐνδικαιοσύνη καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας attributive genomen wordt en dus als ziende op de qualiteit van wat voorafgaat. ²²⁾

Deze deugden zijn dus niet de natuur zelf, niet hare substantie maar qualiteiten van de substantie, doch altijd zoo, dat zij natuurlijk zijn, dat is tot de essentie der natuur behooren.

Zoo willen het de dogmatici en zoo verstaan het ook de symbolen. — Immers de Nederlandsche Belijdenis spreekt van al de uitnemende gaven die hij (sc. Adam) van God ontvangen had; ²³⁾ de Dordtsche leerregels van een versierd zijn in het verstand, den wil en de genegenheden met ware kennis, gerechtigheid en zuiverheid; en eindelijk de Schotsche belijdenis, die na eerst te hebben gezegd, dat onze Heere God onzen eersten vader Adam geschapen heeft naar zijn beeld en gelijkenis, daarop voortgaat met te belijden, dat God aan Adam wijsheid, heerschappij, gerechtigheid, vrijen wil en heldere kennis van zichzelf heeft gegeven, om aan dit alles toe te voegen: zoodat in heel 's menschen natuur geen onvolkomenheid kon gespeurd.

Deze deugden nu behooren tot de gaafheid der natuur en deze gaafheid is wat de gereformeerde Kerk verstaat onder de iustitia originalis of oorspronkelijke gerechtigheid. — Als v. Mastricht dan ook wat hij noemt, de drie gelijkvormigheden van den eersten mensch aan het beeld Gods beschreven heeft, zegt hij: „Uit al die stukken bij elkaar ontstaat die beroemde en zeer bestreden oorspronkelijke gerechtigheid.” ²⁴⁾ — Het is hetzelfde wat de Anglicana en de met haar verwante confessie van 1552 bedoelen, waar zij als gevolg van Adams zonde belijden, dat de mensch „ab originali iustitia quam longissime distet.”

Neemt men nu de menschelijke natuur gelijk die door den val is geworden, dan liggen deze gaven boven deze gevallen natuur; kan men in goeden zin spreken van bovennatuurlijke gaven en laat zich volkomen verklaren hoe Calvyn zijn goedkeuring kan hechten aan Augustinus sententie, dat de natuurlijke gaven door de zonde bedorven zijn, doch dat de mensch van de bovennatuurlijke is beroofd geworden. ²⁵⁾ Doch neemt men de menschelijke natuur gelijk die naar haar wezen moet zijn om aan het eigen ideaal Gods te beantwoorden, dan zijn deze gaven, dan is die oorspronkelijke gerechtigheid niet accidenteel maar essentieel.

Eindelijk rest ons nog, het begrip oorspronkelijke gerechtigheid naar de bedoeling der symbolen en als relatie en als qualiteit te ontwikkelen.

Het begrip gerechtigheid doelt allereerst op relatie, verhouding.

De verhouding waarin de mensch tot zijn God moet staan wordt genormeerd door den goddelijken wil. Voor dien goddelijken wil nu valt het beeld dat God van den mensch en de wet die God voor den mensch dacht saam. In de conformiteit aan de wet ligt dus de gaafheid van het beeld. Dit nu is 's menschen gerechtigheid voor God. Oorspronkelijke gerechtigheid, wijl niet eerst later ontstaan maar in de schepping gegrond. Op deze gerechtigheid als relatie doelen al die uitdrukkingen der symbolen, die even als onze catechismus van goed en naar zijn evenbeeld spreken.

Doch het begrip gerechtigheid doelt ook op de kwaliteit van het innerlijk zijn.

Om tot zijn God in de rechte verhouding te kunnen staan, moest Adam en in zijn verstand en in zijn wil goed zijn. In dat verstand moest het vermogen goed zijn om goed te verstaan, in dien wil om goed te willen. Dit nu bedoelen de symbolen met de deugden van wijsheid, gerechtigheid en heiligheid. Gewoonlijk wordt dan bij deze twee laatste uitdrukkingen gedacht aan het goedzijn van het wilsvermogen in betrekking tot de naasten en tot God.

Oorspronkelijk heet deze gerechtigheid, genomen als tegenstelling van de hebbelijkheid tot de dadelijkheid, van de oorspronkelijke potentie tot de actie welke er uit zal voortkomen.

Het „kunnende met zijn wil in alles overeenkomen met den wille Gods” van onze Belijdenis.

Zoo had Adam oorspronkelijke gerechtigheid, naast oorspronkelijke wijsheid en heiligheid.

Van rechtvaardigmaking is bij Adam dus evenmin sprake als van heiligmaking. Hij was recht, heilig, goed.

Dus was Adam geschapen opdat hij God zijnen Schepper recht kennen, Hem van harte liefhebben en met Hem in de eeuwige zaligheid leven zoude, om Hem te loven en te prijzen.

Staande nu in deze oorspronkelijke gerechtigheid was de naar Gods beeld geschapen mensch geschikt voor een verbondsleven met God dat afspiegeling beeld van het verbondsleven van God Drieëinig zelf moest zijn.

In nederbuigende goedheid komt zijn Schepper naast hem staan en handelt met hem als „de man met zijn vriend”.²⁶⁾ Hij sluit met hem het verbond der werken. Naar het beeld van het verbond Gods ontstaat nu in het met bewustheid en vrijwilligheid genormeerde saamleven, het zedelijke leven in ongerepte schoonheid.

Ware Aam in dit verbond trouw gebleven, de hem oorspronkelijke gerechtigheid zou als relatie en qualiteit bei het deel zijner kinderen zijn geworden.

Adam werd trouweloos.

In deze trouweloosheid ligt het mysterie van de zonde.

II.

Alsnu toegekomen aan de beteekenis van het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid zoowel formeel als materieel voor de godgeleerde zedekunde, herinner ik u hoe men uit een formeel oogpunt kan spreken van onafhankelijke en speculatieve, in tegenstelling met afhankelijke en positieve wetenschappen.

Het rekening houden met ons leerstuk in de godgeleerde zedekunde geeft haar den vorm der laatste.

Doet men toch in de zedekunde alsof dit leerstuk niet bestaat, dan moet men het subject dezer wetenschap: den zedelijken agens, eerst zelf zoeken en vaststellen. Men doet dit door acht te geven op de wereld der zedelijke verschijnselen, gelijk men die in zich zelf en anderen waarneemt, doch vindt hem daar niet anders dan gebroken, onvolkomen, betrekkelijk. Het noumenon dat achter dit phaenomenon ligt blijft verborgen en men moet dus wel den zedelijken agens gelijk men hem uit de phaenomenale wereld leerde kennen, als normaal vaststellen. Houdt men daarentegen in de zedekunde met dit leerstuk wel rekening, dan heeft men zijn subject reeds ontvangen. Ontvangen in het dogma, dat ons den zedelijken agens als den ongerepten homo foederatus, als noumenon van den zedelijken agens der phaenomenale wereld doet kennen.

Dezelfde wetenschap nu, die mij den zedelijken agens als noumenon wetenschappelijk leert verstaan, geeft mij ook inzicht in het verband waarin dit tot het phaenomenon staat. Deze wetenschap is de dogmatiek die dit doet in haar anthropologie, hamartologie en soteriologie. Hoe toch de in oorspronkelijke gerechtigheid geschapen en mitsdien tot het verbondsleven geschikte mensch in zonde viel, uit die zonde gered en voor het verbondsleven weer geschikt wordt, dit alles leert de dogmatiek. De godgeleerde zedekunde heeft dit dus niet op nieuw te onderzoeken, maar deze resultaten der dogmatiek als Lehnsätze over te nemen, en aan haar

het bewijs van de juistheid dier resultaten te laten, gelijk de mechanica doet met de stellingen der wiskunde.

In betrekking tot de dogmatiek dus afhankelijk wetenschap, blijft de godgeleerde zedekunde die met ons leerstuk rekt, ook positieve wetenschap. Niet slechts haar subject ontvangt zij, maar ook haar object, de agenda zijn haar geboden. De zedekunde toch die zelf haar subject zoekt in de phaenomenale wereld moet daar ook de agenda, de norm voor de zedelijke handelingen zoeken. Hetzij men deze norm nu zoekt metaphysisch uit het zijnde, of anthropologisch uit de menschelijke natuur, of teleologisch met het oog op een zeker gesteld doel (hedonisme, eudaimonisme, utiliteit, egoïsme of altruïsme), of eindelijk imperativisch maar niet door God — altijd zal deze norm subjectief blijven. Geluk is, om iets te noemen, voor alle niet hetzelfde en zelfs de kategorische imperatief werkt onderscheiden in verschillende individuen.

Deze godgeleerde zedekunde ziet zich echter de agenda geboden in de Schrift, in Gods wet, gelijk die in de tien geboden is saamgevat en gespreid ligt door heel de Schrift heen. Deze zedewet, dit moraalprinciep, is de geopenbaarde wil Gods, daarin ligt de hooge objectiviteit. Hoe nu het bewustzijn in den zedelijken agens in verband met die agenda voor en na den val, voor en na de bekeering werkt, wat dus geloofd moet worden om goed te handelen, leert de dogmatiek en de zedekunde heeft de agenda in verband te plaatsen tot deze credenda. Alleen zulk een godgeleerde zedekunde is in waarheid theologisch, de andere is dat in schijn, doch in wezen filosofisch.

De filosofie als speculatieve wetenschap toch vindt in het spiegelbeeld dat de wereld der verschijnselen in haar bewustzijn werpt, de bouwstoffen waaruit zij door middel van de menschelijke rede, voor haar het hoogste criterium van waar en vals, goed en kwaad, — het gebouw harer kennis optrekt.

De theologie als positieve wetenschap trekt daarentegen zelf geen gebouw van kennis op. De afdruk van de volkomen en dus geordende kennis, die God van Zichzelf en van de wereld heeft, vindt ze — zij het ook slechts ten deele, dat is voorzoover tot Gods eer en 's menschen zaligheid noodig is — in de Schrift. Om dus theologie, d. i. Gods kennis te blijven, heeft zij dezen ektypischen bouw in zijn samenhang te doorzien en wat dus doorzien werd te beschrijven.

Dan, niet slechts op den vorm, maar ook op de stof oefent het rekening houden met het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid in de zedekunde zijn invloed en doet zijn beteekenis voor deze wetenschap uitkomen.

Krachtens het ingeschapen vermogen tot Godskennis — theologia innata — vormt de mensch zich denkbeelden omtrent God. Gaat dit denken nu buiten de Schrift om dan ontstaat, wijl het door de zonde vergiftigd is, de idololatrie. Het beeld Gods dat in het bewustzijn komt is dan niet meer afdruk van den Waarachtige maar idool. Alle idololatrie nu, hetzij bij de volkeren, hetzij bij de aan het openbaringsgeloof ontzonken heroën onder de denkers, is in haar wezen of pantheistisch of deistisch. God en wereld worden of vermengd, zoodat de grenzen zijn uitgewischt, of het verband tusschen God en de wereld losgelaten, zoodat tusschen beiden een chineesche muur komt te staan. De oplossing toch van het probleem om God en wereld voor ons denken zoo te onderscheiden, dat zij nochtans niet van elkander zijn afgescheiden, is niet gevonden door het menschelijk denken, maar door den Eeuwige zelf geboden in dat, in verhevenheid onnavolgbare aanvangswoord Zijner openbaring : In den beginne schiep God den hemel en de aarde.

's Menschen denken over God nu hangt op het innigst saam met zijn denken over de menschheid en dus ook over haar zedelijk leven.

De nieuwere wijsbegeerte gelijk zij na Cartesius, zich van Spinoza tot Hegel ontwikkelde, vertoont een beslist pantheistischen trek en deze zelfde trek is dan ook merkbaar in de door die wijsbegeerte geïnculceerde godgeleerde zedekunde.

Deze zedekunde rekent niet met ons leerstuk. Verschillende motieven dringen haar daartoe, doch onder deze werkt bewust of onbewust ook haar pantheistische neiging. Immers het begrip van gerechtigheid gaat hier vlak tegen in. Aan dit begrip toch ligt een ander, dat van het recht, ten grondslag; en recht stelt een tweeheid. Bij recht hebt ge altijd te doen met een die het recht stelt en een die aan dat gestelde recht onderworpen is. Recht doelt dus allereerst op relatie, op verhouding. Vandaar dat deze z. g. godgeleerde zedekunde bij de behandeling van haar stof wel van heiligheid als innerlijk zijn, maar niet van gerechtigheid als relatie spreekt.

Een zedekunde echter die wel met ons leerstuk rekent, zal bij de behandeling van haar stof er toe gedrongen worden allereerst

nadruk te leggen op de verhouding waarin de zedelijke agens stond en weer staan moet tot God; de waarde van de zedelijke actie ontleenen aan deze verhouding van den agens en dus haar stof vrij houden van pantheistische invloeden.

Doch evenzoo zal men, wanneer men met ons leerstuk rekent, in zijn zedekunde bij de behandeling zijner stof beveiligd zijn tegen deistische invloeden. Wanneer ik hier van deïsme spreek, bedoel ik dezen term in ruimer zin, dan waarin hij gewoonlijk gebruikt wordt tot aanwijzing van zekere richting in de Engelsche philosophie der 18e eeuw. Ik heb dan meer bepaald het oog op het dualistisch denken dat zooals ik straks zeide, het verband heeft losgelaten en niet slechts God en wereld, maar ook lichaam en ziel, natuur en geest, als tegenover elkander staande beginselen stelt. Dit deïsme nu met zijn dualistischen achtergrond, vindt men niet slechts terug in de geschiedenis der nieuwere wijsbegeerte, met name bij Cartesius en de Engelsche filosofen uit de 18e eeuw, maar laat ook zijn invloed gelden in de christelijke wereld. Het is vooral in de kringen waar men, van het leerstuk vervreemd, meer het gevoel dan het bewustzijn op den voorgrond laat treden, dat zich deze dualistische trek openbaart als volkomen gemis aan inzicht tusschen het verband van natuur en genade, het leven voor en na de bekeering. Voor zoover nu een zedekunde op dezen erve ontstaan kan, zal zij bij de behandeling van haar stof altijd door dit dualisme gedrukt worden.

Rekent men echter met ons leerstuk, dan is men bij de behandeling zijner stof in de zedekunde van meetaf tegen dit dualisme beveiligd. Immers niet slechts van gerechtigheid maar van oorspronkelijke gerechtigheid spreekt het ons. Van gerechtigheid in den tweërlei zin van verhouding en innerlijk zijn en die gerechtigheid als niet eerst later ontstaan, maar in 's menschen schepping gegrond en dus behoorend tot de gaafheid der menschelijke natuur. Die natuur als geschapen naar den beelde Gods en mitsdien op het zedelijk leven aangelegd en dus zoolang zij in haar oorspronkelijke gerechtigheid stond, de wortel waaruit het zedelijk leven in gezonden bloei opkwam. Maar ook, waar deze wortel verkankerde, het zedelijk leven dan wel verdorven maar niet weg en deze verdorven natuur nochtans geschikt om door genade vernieuwd, hersteld, genezen te worden.

Dit nu brengt ons tot de beschouwing der oorspronkelijke ge-

rechtigheid in verband met 's menschen val in zonde en ook daarin zal de beteekenis van ons leerstuk voor de zedekunde uitkomen. Niet slechts het al of niet rekening houden met dit leerstuk, maar ook het meer of min zuiver belijden er van oefent invloed op de zedekunde.

En zoo is het dan hier de plaats om, waar ik tot dusver van ons leerstuk in zijn gereformeerden dat is meest zuiveren vorm van belijden heb gesproken, ook op dat minder zuiver belijden te wijzen.

Op de belijdenis der Grieksche Kerk, zij als voor ons onderwerp van minder belang, slechts kortelijk gewezen. De belijdenisschriften die hier in aanmerking komen ²⁷⁾ zijn: de Confessio orthodoxa, opgesteld door Petrus Mogilas ter bestrijding van het door Cyrillus Lucaris in de Grieksche Kerk ingevoerde Calvinisme en aangenomen in 1643; de *Ἀπίς ὀρθοδοξίας*, — een schildverheffing tegen de voortdurende beschuldiging van Calvinisme, op de Synode die te Jerusalem onder den patriarch dier stad Dositheus in 1672 werd gehouden en welke Synode ook de vorige bekrachtigde, goedgekeurd; terwijl eindelijk onder de privaabelijdenissen der Grieksche Kerk nog in aanmerking komt de Confessie van Metrophanes Critopulus, op verlangen van de theologen te Helmstad waar hij toen studeerde, in 1625 opgesteld.

Uit deze stukken nu blijkt, dat de uitdrukkingen „oorspronkelijke gerechtigheid” en „beeld Gods” er niet in voorkomen, doch dat de zaak zelf wel wordt besproken. Naar de Confessio orthodoxa was de mensch in den staat der onschuld *ὁμοιος τοῖς ἀγγέλοις*. Zoolang als hij zich in dezen staat bevond was hem eigen, niet slechts, dat hij zich vrijwillig afkeerde van de zonde, maar veeleer de volslagen onbekendheid met de zonde, volgens de volmaaktheid en gerechtigheid die hem ingeschapen waren, d. i. volgens het volmaakt zijn in zijn kennen en het volmaakt zijn in zijn willen. Zoodra echter de mensch in zonde viel, hield de volmaaktheid in zijn kennen en willen op en openbaarde zich daarentegen een grootere neiging tot het kwaad. De gevallen natuur is echter niet verdorven maar in hooge mate verzwakt.

Van meer belang is echter wat Rome op dit stuk leert. Daar toe vestigen wij het oog op de belijdenisschriften der Roomsche Kerk: de Canones en Decreten van het Concilie van Trente, en op den, naar opdracht van dit Concilie vervaardigden Catechismus

Romanus. Terwijl wij eindelijk zullen te luisteren hebben naar den grooten dogmaticus der Roomsche Kerk, uit den Hervormingstijd, Robert Bellarminus.

Wat nu de Canones van Trente betreft, deze gebruiken de uitdrukking *iustitia originalis* niet, doch in de V^e sessie van het concilie werd het anathema uitgesproken over ieder die ontkende, dat de eerste mensch toen hij het gebod Gods overtrad, dadelijk de heiligheid en gerechtigheid, waarin hij gesteld was geweest, had verloren. ²⁸⁾

Duidelijker laat zich op dit punt de Catechismus Romanus uit waar het I. 2. 19. heet: ²⁹⁾ „Ten laatste heeft God uit het stof der aarde den mensch derwijs met een lichaam begaafd, dat hij niet door de kracht zijner natuur, maar alleen door een goddelijke genade onsterfelijk en voor lijden onvatbaar was. Voor wat zijn ziel aangaat, deze heeft Hij gevormd naar zijn beeld en gelijkenis en daaraan een vrijen wil geschonken; bovendien alle bewegingen des gemoeds en begeerten in hem alzoo getemperd, dat zij het imperium der rede gestadig (*nunquam non*) gehoorzaamden. Dan heeft Hij er ook nog de verwonderlijke gave der oorspronkelijke gerechtigheid aan toegevoegd en eindelijk gewild, dat hij heerschappij zou hebben over de andere wezens.”

Valt reeds uit deze voorstelling die de Catechismus geeft een onderscheiding van natuurlijke- en bovennatuurlijke gaven op te maken, de leer dat de *iustitia originalis* niet als natuurlijke maar bovennatuurlijken toestand moet beschouwd worden, werd dan ook kerkleer sedert Paus Pius V en Paus Gregorius XIII het tegenovergestelde gevoelen veroordeelden. Men weet hoe Möhler ³⁰⁾ in zijn *Symbolik* dit over het hoofd ziende, van deze distinctie als van een van de kerkleer zelf te onderscheiden theologumenum sprak, hierop door Baur ³¹⁾ in diens *Gegensatz des Katholicismus und Protestantismus* werd gewezen en in de latere uitgaven van zijn werk dit dan ook terugnam.

De Kardinaal Bellarminus, de geleerde theoloog uit de orde van Loyola heeft, geheel op het voetspoor van Thomas van Aquino, dit stuk het duidelijkst ontwikkeld in het vierde deel van zijn *Disputationes de controversiis Christianae fidei*. In dat vierde deel handelt één boek: de *gratia primi hominis* en vooral het 5e caput van dat boek, waarin hij tracht te betoogen: *supernaturale donum fuisse rectitudinem quam primus homo in creatione accepit*, — is

voor ons onderwerp van uiterst gewicht. Bellarminus redeneert daar ter plaatse aldus: ³²⁾

De mensch bestaat van nature uit vleesch en geest en hij heeft dus een natuur, die deels met de dieren deels met de engelen gemeen is. Vandaar dat hij door zin en begeerte een neiging heeft tot het lichamelijk en zinnelijk goed en door verstand en wil tot het geestelijk en verstandelijk goed. Hieruit nu ontstaat een strijd en uit dien strijd de zeer groote moeielijkheid om wel te handelen.

Als geneesmiddel voor deze krankheid en zwakheid (*morbus et langor*) der menschelijke natuur, welke uit den toestand der materie ontstond, v o e g d e de goddelijke voorzienigheid den mensch t o e zekere uitnemende gave, t. w. de oorspronkelijke gerechtigheid welke als een gouden toom (*fraenum aureum*) het lager aan het hooger en het hooger deel aan God gemakkelijk onderworpen hield.

Deze oorspronkelijke gerechtigheid was dus een donum superadditum niet essentieel maar accidenteel. En toen nu in den val de mensch dezen gouden toom afwierp, bleef dan ook de natuur ongedeerd. De toestand van den mensch na den val verschilt dan ook niet meer van Adams toestand in *puris naturalibus*, dan een die geplunderd, van een die naakt is.

En nadrukkelijk verzekert Bellarminus, dat de corruptie der natuur niet voortkomt uit gemis van eenig natuurlijk goed, noch uit het opkomen van eenige kwade hoedanigheid, maar alleen uit het verlies, wegens Adams zonde, van het bovennatuurlijk goed.

De concupiscentie als voortkomende *ex conditione materiæ* is dan ook, volgens Bellarminus, den mensch natuurlijk.

Vlak tegenover dit roomsch belijden van ons leerstuk staat de belijdenis der Luthersche Kerk. Men vindt deze wel niet in de Augustana maar dan toch in de door Melanchton opgestelde Apologie; ³³⁾ in de Formula Concordiæ ³⁴⁾ en eindelijk in de Saxische Confessie, ³⁵⁾ die door Melanchton in 1551, voor het Trentsche Concilie, op bevel van Keurvorst Maurits, werd opgesteld. Wanneer men deze symbolen met elkander vergelijkt, dan blijkt, dat de roomsche voorstelling der *iustitia originalis* als donum superadditum, als dus accidenteel aan de menschelijke natuur, verworpen is. Reeds Luther had in zijn verklaring op Genesis 3 gezegd: *iustitiam non fuisse quoddam donum, quod ab extra accederet, separatum a natura hominis, sed fuisse vere natu-*

ralem, ut natura Adae esset diligere deum. Doch niet slechts met Rome maar ook met de Gereformeerden is hier verschil. De onderscheiding toch tusschen beeld Gods in ruimer en enger zin en de gelijkstelling van dat laatste — de qualiteiten der zielvermogens — met de oorspronkelijke gerechtigheid is aan de Luthersche symbolen vreemd. Beeld Gods en oorspronkelijke gerechtigheid worden hier geïdentificeerd. In de formula concordiae heet het dan ook met het oog op den strijd met Flacius, dat de erfzonde de privatie is van de in het paradijs aangeschapen gerechtigheid of beeld Gods. Volgens de Luthersche leer dus is het beeld Gods geheel verloren, de „Erlösungsfähigkeit”, zooals Hase ³⁶⁾ zich uitdrukt, bestaat niet meer en de leer van „stok en blok” is dan ook de noodzakelijke consequentie.

Wat verder de Mennonieten betreft is het, bij gemis aan dogmatische belijning in dezen kring, raadzaam niet dan onder zeker voorbehoud van een doopsgezind belijden te spreken. Menno zelf laat zich in algemeene termen uit. In zijn tegen a Lasco gericht tractaat van de Menschwording ³⁷⁾ zegt hij: „de natuur was van den beginne rein en goed geschapen, maar in Adam met zijne ongehoorzaamheid werd zij verdorven.” En in zijn Grondelicke ende klare bekentenisse heet het: „Het is door de schrift kennelijk en openbaar, hoe onzer aller Vader ende Moeder, Adam ende Eva in 't beginne nae Godts gebeelte ende gelijkenisse van Godt door Christum geschapen zijn, reyn, goet sonder sonde, gerechtich ende onverderffelyck.” Evenzoo doet de Confessie van Hans de Rijs en Lubbert Gerritsz. ³⁸⁾ Uit de Geloofsbelijdenis door Jan Centzen in 1630 voor de Friesche en Duitsche Gemeenten opgesteld, schijnt men echter op grond van wat daar in het 2^e artikel gezegd wordt, te mogen opmaken, dat men zich hier natuurlijke en niet-natuurlijke bestanddeelen in den mensch denkt en deze laatste beeld Gods noemt. ³⁹⁾

Eindelijk hebben wij hier nog aan toe te voegen dat de Socinianen als zij de uitdrukking beeld Gods bezigen (Cat. Racov. qu. 42) en evenzoo de Remonstranten (Conf. Rem. 5, 4 en Apol. p. 60) haar slechts voor het dominium in bruta gebruiken. ⁴⁰⁾ Terwijl het begrip oorspronkelijke gerechtigheid voor Socinianen en Remonstranten bei iets gansch ondenkbaars was. Dit toch hing saam met de ook in het moderne bewustzijn ingewortelde meening, dat

zedelijk karakter alleen toegekend kan worden aan wilsdaden of aan de subjectieve gevolgen van deze daden. ⁴¹⁾ Op de Haagsche conferentie in ⁴²⁾ 1611 spraken de Remonstranten dit gevoelen dan ook uit en in de Dordsche leerregels werd deze hunne meening: „dat de geestelijke gaven of de hoedanigheden en deugden, als daar zijn: goedheid, heiligheid, rechtvaardigheid in den wil des menschen, als hij eerst geschapen werd niet konden zijn, en dat zij diensvolgens in zijnen val niet hebben kunnen gescheiden worden,” ⁴³⁾ — als dwaling verworpen.

Wijl nu de belijdenis van het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid gelijk wij zagen, op het innigst saamhangt met onze beschouwing omtrent den in zonde gevallen en door genade herstelden mensch, zal waar men met dit leerstuk in de zedekunde rekent ook het, van gereformeerd standpunt, min zuiver belijden zijn invloed oefenen op de te behandelen stof.

Denkt men zich toch de oorspronkelijke gerechtigheid gelijk de Grieken, de Roomschen en ten deele de Mennonieten doen, als bijkomstig en dus niet tot het wezen der natuur behoorend, dan wordt ook het door genade herstelde leven iets bijkomstigs, een supperadditum quid wat boven de natuur uitgaat.

Denkt men zich daarentegen de oorspronkelijke gerechtigheid met de Lutherschen als identiek met het beeld Gods, dat is dus met 's menschen zedelijke natuur, dan gaat met haar verlies heel die zedelijke natuur verloren, is er van zedelijk leven in den gevallen mensch geen sprake meer en ontbreekt de mogelijkheid tot zedelijke bewerking van wat „stok en blok” is geworden.

En eindelijk, denkt men zich met Arminianen en Socinianen gerechtigheid als oorspronkelijk, gansch onbestaanbaar, m. a. w. acht, men het voor onmogelijk, dat de zedelijke volmaaktheid aan den eersten mensch vooraf is geschonken en dus geen vrucht is van zijn wilsdaden, dan kan men zich de gerechtigheid ook niet denken als vooraf te zijn weergeschonken aan den zondaar, maar moet hem die door eigen wilsdaad laten trachten te verwerven. Maar waar men zich nu de oorspronkelijke gerechtigheid naar gereformeerd belijden denkt, ziet men in den gevallen mensch wel het gemis dier oorspronkelijke gerechtigheid in den dubbelen zin van verhouding en innerlijk zijn, doch de naar Gods beeld geschapen natuur is daarmee wel verdorven maar niet verloren. Het beeld verloor zijn gaafheid maar is niet verdwenen, de trekken er van zijn schier

uitgewischt maar niet vernietigd, de zedelijke agens is gebleven.

Dit bedoelen de gereformeerden dan ook wanneer zij spreken van reliquiae en rudera, overblijfsel en gruis van het beeld Gods in den gevallen mensch. Zij vinden die dan in de natuur van de geestelijke en onsterfelijke ziel met hare vermogens welke vermogens evenwel, wijl zij door het verlies der oorspronkelijke hoedanigheden in hun tegendeel omsloegen, niet dan verkeerd kunnen werken en mitsdien gansch onbekwaam zijn om eenig zaligmakend goed uittewerken.

* Alleen bij deze beschouwing blijft naast de werking der genade *physice*, de mogelijkheid denkbaar voor haar *zedelijke* werking.

Eindelijk komt bij gereformeerd belijden van ons leerstuk zijn beteekenis voor de godgeleerde zedekunde ook hierin uit, dat het heenwijst op het „gerechtvaardigd uit het geloof” als uitgangspunt van het normale zedelijk leven.

Krachtens het practisch doel der heilige godgeleerdheid om naast het vorderen van de eere Gods, Zijn Kerk op aarde profytelijk te zijn, heeft de godgeleerde zedekunde, met erkenning van de waarheid, dat er ook buiten de Kerk van Christus zedelijk leven, — zij het ook gebroken en in zijn wortel vergiftigd — bestaat, vooral het oog te richten op den mensch als lid van de Kerk. Mitsdien heeft hij den mensch niet meer als staande in het werk — maar als staande in het genadeverbond te beschouwen.

De oorspronkelijke gerechtigheid nu die de mensch onder dat eerste verbond in zijn bondshoofd Adam bezat, heeft hij onder dat tweede verbond in zijn bondshoofd Christus terugontvangen en wordt zich daarvan door het geloof bewust.

Tusschen deze tweeërlei gerechtigheid is evenwel verschil.

Terwijl toch de gerechtigheid als verhouding gedacht, in Adam een verliesbaar goed was wijl hij zondigen kon, is zij in den tweeden Adam, die niet zondigde wijl hij niet zondigen kon, een onverliesbaar goed voor zijn uitverkorenen. En terwijl de gerechtigheid als innerlijk zijn gedacht, in Adam een hebbelijkheid was, waaruit de qualiteit der voortvloeiende dadelijkheid nog onzeker was, wijl de tweede genade, de genade der volharding, hem niet was geschonken, is zij in den tweeden Adam een hebbelijkheid waaruit de qualiteit der voortvloeiende dadelijkheid zeker is, wijl in Christus ook de genade der volharding aan zijn heiligen geschonken is.

Immers het beeld Gods, dat in de gemeenschap met Christus aan de

wedergeborenen wordt ingeplant, en waardoor de trekken van het in Adam uitgewischte beeld worden hersteld, is in alle deelen volmaakt en zal het eens worden ook in de trappen.

Uit deze gerechtigheid Christi bloeit alle heiliging als uit haar wortel op.

III.

Eindelijk heb ik u nog op een drietal gevolgen te wijzen, welke uit een zedekunde die met ons leerstuk rekent, voor het leven voortvloeien. Het non scholae sed vitae, toch, zal immers ook hier gelden.

Allereerst kan deze zedekunde een dam opwerpen tegen de pantheïstische strooming, die door het geestesleven van onzen tijd gaat.

Ik wees er u zooveen op, hoe de pantheïstische trek die de nieuwere filosofie eigen is en de protestantsche theologie, voor zoover zij niet op gereformeerden grondslag staat, kenmerkt, ook zichtbaar is in de zoogenaamde godgeleerde zedekunde.

In deze zedekunde nu wordt het zedelijk leven genaturaliseerd en tot een ontwikkelingsproces gemaakt, waarbij de mensch evenmin oorzaak is van zijn daden als de roos van haar geuren.

Duidelijk komt dit uit bij Schleiermacher, wiens invloed op de godgeleerde zedekunde grooter is dan die van Rothe.

Had toch Schelling in zijn eerste periode geleerd, dat natuur en geest hetzelfde zijn en dit in zijn tweede periode verscherpt tot de stelling: de grond van natuur en geest, het absolute is de identiteit van het reale en ideale; en zag hij in de natuur een proces waarbij zich in regelmatigen voortgang het hooger volkomene uit het minder volkomene ontwikkelde, zijn identiteitsstelsel had hem in het leven van den geest de herhaling van dit proces doen zien en overal, zoowel in God als in het geestelijk leven der menschheid de ontwikkeling en groei van het volkomene uit het onvolkomene doen aanschouwen.

Deze gedachte nu van Schelling heeft Schleiermacher in de zedekunde overgebracht en terecht zegt dan ook Jodl, ⁴⁴⁾ dat Schelling het thema van Schleiermachers ethiek het eerst heeft uitgesproken. Hij wijst daarbij op Schelling's „Abhandlung vom Ich als Princip der Philosophie" uit het jaar 1795 waarin deze zegt: „Der letzte Endzweck des Ich ist, die Freiheitsgesetze zu

Naturgesetzen, und die Naturgesetze zu Freiheitsgesetzen zu machen; in der Natur Ich, im Ich Natur hervorzubringen."

Bij deze omzetting van het zedelijk leven in een proces dreigt groot gevaar, immers dus verliest men èn de tweeheid tusschen God en mensch, wijl beide in dit proces deelen; èn de tegenstelling tusschen goed en kwaad, wijl het kwaad de lagere ontwikkeling van het goed wordt; èn het rechtsbesef, wijl de gebiedende wil ontbreekt om te bepalen wat recht is. Het is bekend, hoe Schleiermacher op de vraag naar den grond van het moeten (sollen) in de zedewet, dan ook ten antwoord gaf, dat men hier slechts te doen had met een vorm overgenomen uit de joodsche wetgeving waarin de goddelijke wil als souverain gedacht was. ⁴⁵⁾

De beoefening nu eener godgeleerde zedekunde die met ons leerstuk rekent, zal er toe kunnen leiden krachtens het begrip van het recht ook in het leven de tweeheid tusschen God en mensch te handhaven. Daarmee wordt de menschenlijke willekeur afgesneden, want niet de mensch maar God bepaalt wat recht is; de zedewet niet slechts als openbaring van Gods souverainen wil g e d a c h t, maar als dat werkelijk zijnde geëerd en 's menschen verantwoordelijkheid staande gehouden. Immers ziet men hier een menschenlijken factor die als tweede oorzaak willens en wetens handelt en dus de werker zijner daden is. Is de van hem uitgaande actie dus tegen de zedewet, dan is hij er de oorzaak van, dat hij in zijn verplichting tegenover die zedewet te kort schoot en mitsdien schuldig. Over wat hij willens en wetens gedaan heeft zal hij berouw hebben. Want wel wortelt dit doen in een zijn, doch dit zijn is niet het oorspronkelijke en dat het dit niet is, daarvan is niet God, maar de mensch oorzaak.

Vervolgens kan deze zedekunde behoeden tegen een ander gevaar en wel tegen dat, hetwelk dreigt uit den dualistischen hoek. Vooral in het verbreken van den samenhang tusschen genade- en natuurleven werkt het dualisme nadeelig. Het kent geen aanknooping tusschen de prediking en de onbekeerden; het mist een paedagogisch recht voor de opvoeding; het miskent de eenheid van het leven voor en na de bekeering. Vandaar dat dit dualisme eigenlijk geen woord heeft voor de onbekeerden; gevaar loopt de kinderkens te verhinderen tot Jezus te komen en met zijn wereldmijding een gansch stuk van het rijke menschenleven eenvoudig afsnijdt.

De beoefening echter eener godgeleerde zedekunde die met ons

leerstuk rekent, zal er toe kunnen leiden, krachtens het begrip van oorspronkelijke gerechtigheid als niet accidenteel maar essentieel in 's menschen natuur, de samenhang tusschen genade en natuur ook in het leven te handhaven.

Ook de onbekeerde blijft hier mensch, dat is te zeggen beeld-drager Gods en dus zedelijk wezen. Want wel verloor het beeld zijn gaafheid, maar de rudera en reliquiae die bleven zijn juist genoegzaam om hem alle onschuld te benemen, door dat zij hem bewustzijn geven van schuld en in dit bewustzijn ligt het aanknoopingspunt voor de prediking.

Ook het in zonde ontvangen en geboren kind kan, afgescheiden nog van wat de heilige Doop, als sacrament van wedergeboorte, daaraan beteekent en verzegelt, wijl het de rudera en reliquiae van het beeld Gods bezit als het „tot zijn verstand gekomen is”, voorwerp van zedelijke bewerking zijn.

En ook het leven van den bekeerde is evenals die bekeerde zelf niet van wezen veranderd. In zijn ziel werken dezelfde vermogens, alleen zij werken nu anders en de zedewet waardoor de uit die vermogens opkomende actie wordt genormeerd is nog altijd dezelfde, alleen hij staat tegenover die zedewet anders. Het is dus niet, dat hij vele nieuwe dingen moet doen als hadde hij een „nieuw gebod” ⁴⁶⁾ ontvangen, maar hij doet dezelfde dingen nieuw, dat is anders. Het rijke menschenleven met zijn huiselijke en maatschappelijke en politieke wereld, met zijn wereld van wetenschap en kunst heeft hij dus niet als „de wereld” te vlieden, maar in dat menschenleven de dingen te doen, anders dan in zijn eertijds, nu om de eere Gods en alleen wat hij niet ter eere Gods kan doen, wil hij nu niet meer doen.

En eindelijk kan door deze zedekunde het protestantsch bewustzijn voor verzwakking bewaard blijven bij het indringen van roomsche denkbeelden.

Op dit punt dreigt van Rome voor de protestantsche wereld drieërlei gevaar.

Rome heeft met haar leer, dat Christus heeft verdiend opdat wij verdienen kunnen, het genadeverbond omgezet in een werkverbond en daarmee weer verdienstelijkheid voor God aan de menschelijke actie toegekend. En wijl het de iustitia originalis, het volmaakte zedelijk leven, als een superadditum in Adam stelt, ook het volmaakte zedelijk leven in den christen als een superad-

ditum quid, als boven de natuur van den mensch uitgaande gesteld. Vandaar dan ook de onderscheiding van hoogere en lagere zedelijkheid, van consilia en praecepta van een moraal voor het klooster en een moraal voor de wereld. Zoowel naar de norm dezer lagere, als naar die dezer hoogere zedelijkheid kan de mensch zich voor God verdienstelijk maken.

Rome heeft met haar leer van de rechtvaardigmaking, waarbij rechtvaardiging en heiliging in de eene daad der justificatio saamvallen, die twee vermengd en daardoor aan het zedelijk leven zijn wortel ontnemen.

En ten laatste heeft Rome door haar leer van de Kerk aan deze de taak gesteld den mensch tot Christus te brengen, insteê van aan Christus de taak te laten den mensch tot de Kerk te brengen. Vandaar dan ook dat bij Rome niet meer God zelf in Zijn Woord maar de Kerk in haar libri casuum conscientiae en libri poenitentiales tot in de kleinste bijzonderheden het zedelijk leven normeert.

De beoefening eener godgeleerde zedekunde die met ons leerstuk rekent, zal er toe kunnen leiden, om krachtens de stelling, dat wat in Adam als verliesbaar goed verloren werd, in Christus als onverliesbaar goed werd terug ontvangen en krachtens de scherpe onderscheiding van rechtvaardiging en heiliging, voor ons bewustzijn het genadeverbond zuiver en mitsdien de verdienstelijkheid voor God uitgesloten te houden. Alle onderscheiding tusschen lager en hoger zedelijkheid, wijl alleen in Christus het volmaakte gegeven is en door de mystieke unie der ziel met Hem, het zedelijk leven uit dezen wortel opbloeit, terug te dringen. En, wijl in de wet het beeld van den naar Gods beeld geschapen mensch ligt en in dien oorspronkelijk rechtvaardigen mensch het beeld van de wet lag, de wet als onveranderlijke norm voor het zedelijk leven in eere en dat leven mitsdien niet door de Kerk, maar door Gods Woord genormeerd te houden.

Heel ons zedelijk leven door de wet Gods genormeerd, zoowel onze verhouding tot God als tot de naasten, want immers ook deze laatste is door de eerste bepaald. Vandaar dan ook, dat zedelijk en godsdienstig leven hier saamvallen. Het godsdienstig leven zedelijk en het zedelijk leven godsdienstig is.

Zoo mocht ik u dan, na eerst te hebben uiteengezet wat naar gereformeerd beginsel en onder godgeleerde zedekunde en

onder het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid moet verstaan worden, de beteekenis van dit leerstuk zoo formeel als materieel voor de gereformeerde zedekunde in het licht stellen. Trachtte dit te doen door u te betoogen, hoe het rekening houden met dit leerstuk de godgeleerde zedekunde formeel een afhankelijke en positieve wetenschap doet blijven, waardoor zij haar theologisch karakter en materieel haar vrijhoudt van pantheistische en deistische denkbeelden aan de eene, en min zuiver christelijke aan de andere zijde, waardoor zij haar gereformeerd karakter bewaart. Terwijl ik u ten laatste in het opwerpen van een dam tegen de pantheistische strooming in het geestesleven van onzen tijd; het behoeden tegen de gevaren die uit den deistische hoek dreigen en eindelijk in het bewaren voor verzwakking van het protestantsch bewustzijn bij het indringen van roomsche denkbeelden als op het drieërlei gevolg van de beoefening dier zedekunde voor het leven wees.

Mocht dit mijn betoog u van de juistheid van Philaetes zeggen bij vernieuwing overtuigd of er bij aanvang voor hebben gewonnen en zij de beoefening aan onze universiteit eener godgeleerde zedekunde die met het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid rekent, bevorderlijk aan den bloei van dat zedelijk leven, hetwelk in zijn bewustheid en wederzijdsche bewilliging afspiegeling van het leven der goddelijke oeconomie, eens in den eersten mensch ongerept was, door uwe en mijne zonde werd gebroken en verwoest, doch in en door den Christus, die tot de zijnen zegt: ik heet u niet meer dienstnechten maar vrienden — als onverliesbaar goed is hersteld.

Na U allen mijn dank te hebben gebracht voor uw tegenwoordigheid aan deze plaats, waarbij ik ten zeerste waardeer het nieuwe blijf van persoonlijke gehechtheid, dat gij mijn waarde vrienden uit Rotterdam — het ga U en uw Kerk wel, de God des vredes ga voort in haar zijn Gemeente te volmaken — door heden herwaarts te komen mij hebt geboden, blijft mij nog over een woord te spreken tot U die meer bijzonder aan onze Universiteit zijt verbonden.

Hoogeerzame Heeren Directeuren der Vereeniging voor hooger onderwijs op gereformeerden grondslag, als zoodanig tevens bekleed met de bestuurshoogheid over deze Universiteit! ontvangt

mijn dank voor het vertrouwen dat gij in mij hebt willen stellen door mij een zoo gewichtig ambt als ik dezen dag aanvaard, opdedragen. Zoo door voortgezette studie als levenservaring, maar bovenal door Gods genade, bij toeneming overtuigd van de waarheid der beginselen waarvan ook gij de dragers zijt, koester ik, onder opzien tot den Heere God, goede hope Uw vertrouwen niet te zullen beschamen. Eischte het belang der Kerk van Rotterdam niet onverwijd mijn plaats als dienaar des Woords in haar midden te verlaten, ik breng u tevens mijn dank, dat gij door uitstel te gunnen ook dit belang hebt willen vorderen.

Hoogachtbare Heeren Curatoren dezer Hoogeschool! op Uw aanbeveling door Heeren Directeuren benoemd, weet ik, dat deze niet kan steunen op het bezit van sporen, reeds in dat deel der heilige godgeleerdheid hetwelk ik thans meer bizonder zal hebben te bearbeiten verdiend, maar eer op blijken van niet te ongeschikte werkkraft in een ander deel dezer wetenschap gegeven. Moge het, waar mij het onwaardeerbaar voorrecht te beurt viel in de volle kracht des levens tot deze taak te zijn geroepen en het mij aan lust tot wetenschappelijken arbeid niet ontbreekt, onder de goede gunste Gods worden geschonken ook weldra te doen blijken, dat door Uw invloed de kathedraal voor godgeleerde zedekunde en geschiedenis der idololatrie niet al te onwaardig is bezet.

Hooggeleerde Heeren Professoren voortaan mijn ambtgenooten! de welwillendheid van sommigen uwer, die ik op ander gebied reeds voorlang mocht ontmoeten, vroeger ondervonden, maar vooral het hartelijk welkom en de gulle vriendelijkheid waarmede gij allen mij thans zijt tegemoet getreden doen mij, zonder uw meerderheid in kennis en ervaring te vergeten, de samenwerking met u aan deze Universiteit in opgewektheid aanvaarden. Vraag ik daarbij uw aller steun, inzonderheid van U, Mijne Heeren leden der Theologische faculteit! bovenal vraag ik dien van U, hooggeleerde Kuyper! Is toch van meer dan een zijde de opmerking gemaakt, dat de zedekunde zich in den tegenwoordigen tijd over vernieuwden bloei mag verheugen, dien bloei, waar deze wetenschap naar gereformeerd beginsel wordt beoefend te bevorderen, zal voortaan ook van mij worden geëischt. Bij de zeer nauwe verhouding nu waarin op het erf der gereformeerde theologie de zedekunde tot de dogmatiek staat, is mij de steun van U, den dogmaticus in onze Universiteit, onmisbaar. Dan, ik weet, dat ik niet tevergeefs bij U aanklop. In

wat ik — zij het met innige dankbaarheid hier gezegd — van uw nobel vriendenhart, uw rijk genadeleven en uw massieve wetenschap tot dusver mocht genieten, ligt mij waarborg voor de toekomst.

Weledele Heeren Studenten aan deze Hoogeschool! aan uwe vorming voortaan mede te werken, acht ik een schoone maar tevens zeer ernstige taak. Naar de bedoeling der stichters onzer Universiteit was het niet maar een inrichting ter beoefening van de wetenschap in het leven te roepen, en ook niet alleen om het beginsel van Gods Souvereiniteit, door Calvijn gegrepen met een geestkracht die in wat na hem kwam nog niet is geëvenaard, op dit gebied weer tot eere te brengen, doch om d o o r dit alles in ons goede vaderland — en kon het zijn ook daarbuiten — maatschappij en Kerk weer voor dit beginsel te winnen. Het is daarom, dat ik mijn taak aan uw vorming te besteden niet beperkt acht tot het aanbrengen van wetenschappelijk apparaat, en ook niet als afgedaan beschouw wanneer voor uw bewustzijn dat apparaat in verband zal zijn gezet met ons beginsel, maar meen haar ook te moeten uitstrekken tot inwerking op het gemoedsleven. En ziet, als dan iets in staat is op dezen voor mij zoo zonnigen dag een droeve schaduw te werpen, dan is het wel de gedachte, den man te moeten missen naast, neen achter wien ik zoo gaarne tot u ware gekomen. Hij, onze onvergetelijke Dr. v. d. Bergh, met zijn rijke gaven van verstand en hart, door genade gesierd, had hierin zooveel voor u kunnen zijn. God heeft het anders gewild. Ik weet het, zulke mannen zijn niet te vervangen. Maar mocht het mij vergund wezen, iets voor u te worden van wat hij voor u geweest zou zijn. Bij deze opvatting mijner taak vraag ik u niet slechts mijn commilitones te zijn op het gebied der wetenschap, maar ook mijn vrienden te willen worden in dien hooger zinnin waarin dat geldt van hen, die het stille heiligdom van het gemoedsleven voor elkander ontsluiten.

Zal het onderwijs in de faculteit der heilige godgeleerdheid mij uiteraard eerder in aanraking brengen met U, Mijne Heeren die zich voorbereidt aan deze Universiteit voor het treffelijk werk van de bediening des Woords, het onderwijs mij tijdelijk opgedragen in de geschiedenis der nieuwere wijsbegeerte, zal naar ik hoop, ongezochte gelegenheid tot aanraking bieden ook met U, Mijne Heeren Studenten der andere faculteiten. En waar ik dan dus voortaan aan Uw vorming hoop mede te werken, worde de

wetenschap ons nimmer „die hohe, die himmlische Göttin” en evenmin „eine tüchtige Kuh, die mit Butter versorgt”, maar het kostelijk instrument waardoor het een menschenkind gegund is, door te dringen tot de gedachten Gods, welke in de hemelsche en aardsche dingen zijn ingedrukt om, waar hij dus de waarheid der dingen vindt, zeer zeker in hare toepassing ook het geluk van zichzelf en zijner medemenschen te bevorderen, maar hooger nog dan dit: in heilige bewondering neer te knielen voor dien Eeuwige, uit Wien en door Wien en tot Wien alle dingen zijn.

Ik heb gezegd.

AANTEKENINGEN.

1) Examen van het ontwerp van tolerantie, om de leere in de Dordrechtse Synode Anno 1619 vastgesteld met de veroordeelde leere der remonstranten te vereenigen. Voorgesteld in eenige samenspraken, door een genootschap van voorstanders der Nederlandse formulieren van eenigheid geschreven, tot versterking van de liefhebbers der waarheid, om door de vleijende naamen van Liefde en Verdraagzaamheid van de zuiverheid des Euangeliums niet afgeleid te worden.

Dit vrij zeldzaam geworden werk, waarin naar aanleiding van de onrechtzinnigheid van den Zwolschen predikant v. d. Os door Dr. A. Comrie predikant te Woubrugge en N. Holtius predikant te Koudekerk, een onderzoek werd ingesteld omtrent het in den titel vermelde doen der „toleranten”, verscheen in den vorm van samenspraken. De vijf samensprekers zijn: Orthodoxus, een Rechtzinnige, Pantanechomenus, een Al-verdragende, Adiaphorus, een Onverschillige, Philalethes, een Waarheidlievende, Eurudius, een Breedenweghoudende.

Philalethes is Comrie zelf.

Het werk verscheen van 1753—1759 te Amsterdam bij Nicolaas Bijl, doch werd met de Xe Samenspraak gestaakt, wijl Holtius door den pensionaris der Staten van Holland niet onduidelijk te verstaan was gegeven, dat verder geschrijf hem in groote moeielijkheid zou brengen.

Men kan over dit Examen van tolerantie uitvoerig bericht vinden bij Ypey en Dermout *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*. IIIe deel p. 489—495. De beschouwing daar over het werk en zijn opstellers gegeven draagt het kenmerk van het eigenaardig standpunt van de schrijvers dezer geschiedenis.

De bedoelde plaats uit de 9e samenspraak waarin gehandeld wordt: Over den staat des Rechtschapen Menschen, als staande onder een wet voor de oprechting van het werkverbondt, vindt men p. 144 waar Philalethes zegt: „want van het regt of verkeert begrip van den eersten staat des Menschen, welke gemeenlijk de staat der Regtheit genaamd wordt, hangt zeer veel af, en het heeft invloedt of zeer veele voorname stukken der Godgeleertheit ten goede of ten kwade, als haast blijken zal.”

2) O. Zöckler, *die Lehre vom Urstand des Menschen*, geschichtlich und dogmatisch-apologetisch untersucht. Gütersloh, C. Bertelsmann, 1879.

3) P. F. Keerl, *Die Schöpfungsgeschichte und die Lehre vom Paradies*. Basel Bahnmaier 1861. — Het eerste deel: *Der Mensch, das Ebenbild Gottes; sein Verhältnis zu Christo und zur Welt*.

4) Carl Hase in de voorrede van zijn Handboek van Protestantsche Polemieek

tegenover de Roomsche kerk p. 11. Wanneer Hase aan de door mij geciteerde woorden laat voorafgaan: Maar ik kan niet inzien, hoe uit de H. Schrift, uit de idee der menscheit, of uit deze of gene wet of behoefte des godsdienstigen geestes ons kenbaar wordt, dat Adam zóó of zoo geschapen is; hangt dit laatste samen met de plaats door Schleiermacher aan die Thatsachen des frommen Selbstbewusstseins in de dogmatiek toegekend.

5) Dr. A. Kuyper, *Uit het Woord*. 2e Serie. 2e. bundel. *De Leer der verbonden*. hoofdst. 3. *Hoe het verbondswezen voortolcit uit het eigen wezen Gods*.

6) Confessio Basiliensis prior. Articulus II: De Homine. Disputatio IV: Confitemur, Hominem ab initio secundum Dei imaginem, iustitiam et sanctitatem integre factum.

Cf. H. A. Niemeyer, *Collectio Confessionum in Ecclesiis Refomatis Publicatorum* p. 88.

7) Confessio Helvet. I.

Art. 7. Von dem menschen.

Der mensch, die volkonnest bildnus gottes off erden, under allen sichtbaren creaturen, die edelste und fürnemste, der ist usz lib und seel zusammen gesetzt. Der lib ist tödtlich, die seele ontödtlich, diser mensch als er von Gott recht und wol geschaffen war, ist er durch sin eigne schuld in die sünd gefallen. Niemeijer a. w. p. 106.

8) Catechesis. Heidelbergensis.

Quaest 6. Num ergo Deus hominem ita pravum et perversum condidit?

Resp. Nequaquam: Imo vero bonum et ad imaginem sui condidit eum, hoc est, vera iustitia, et sanctitate praeditum, ut Deum creatorem suum recte cognosceret, ex animo diligeret, cum eo beatus in aeternum viveret: idque ad eum laudandum et celebrandum. Niemeijer a. w. p. 431 en H. E. Vinke *Libri Symbolici Ecclesiae Reformatae Nederlandicae* p. 307.

9) Confessio Helvetica II.

Art. 8. Fuit homo ab initio a Deo conditus ad imaginem Dei, in iustitia et sanctitate veritatis, bonus et rectus.

Niemeyer a. w. 477.

10) Canones Synodi Dordrechtanae.

Tertium et quartum doctrinae caput, de hominis corruptione, et conversione ad Deum eiusque modo.

Articulus primus. Homo ab initio ad imaginem Dei conditur, vera et salutari sui creatoris et rerum spiritualium notitia in mente, et iustitia in voluntate et corde, puritate in omnibus affectibus exornatus, adeoque totus sanctus fuit.

Relectio Errorum.

II. Qui docent: „Dona spiritualia, sive habitus bonos, et virtutes, ut sunt bonitas, sanctitas, iustitia, in voluntate hominis cum primum crearetur, locum habere non potuisse, ac proinde nec in lapsu ab ea separari.” Pugnat enim hoc cum descriptione imaginis Dei, quam Apostolus ponit Ephes IV, vers 24. ubi illum describit ex iustitia et sanctitate, quae omnino in voluntate locum habent.

Niemeijer a. w. p. 708 en 713 en Vinke a. w. p. 430 en 438.

11) Confessio Gallicana.

Art. 9. Credimus hominem creatum purum et integrum, et imagini Dei conformem. Niemeyer a. w. p. 331.

12) Confessio Scoticana.

Art. 2: De creatione hominis.

Confitemur et agnoscimus hunc Dominum Deum nostrum, creasse homineum, vide-

licet primum nostrum parentem Adamum in imaginem et similitudinem suam, Gen. I: 27. Cui sapientiam, dominium, iustitiam, liberum arbitrium, et clarum sui ipsius notitiam dedit: adeo ut in tota hominis natura nulla potuerit notari imperfectio.

Niemeyer a. w. p. 342.

13) Confessio Belgica.

Art. 14. Credimus, Deum ex terrae pulvere, hominem creasse, et ad suam imaginem et similitudinem fecisse atque efformasse; bonum nempe, instum, et sanctum. Qui sese arbitrio ad divinam voluntatem per omnia componere posset.

Vinke a. w. p. 231. (Ex Actis Syn. Dordr.) vlg. J. J. v. Toorenenbergen. *De Symbolische Schriften* enz. p. 23.

14) Articuli XLII. Eduardi VI.

Peccatum originale.

Peccatum originis non est (ut fabulantur Pelagiani, et hodie Anabaptistae repetunt) in imitatione Adami situm, sed est vitium et depravatio naturae cuiuslibet hominis ex Adamo naturaliter propagati, qua fit ut ab originali iustitia, quam longissime distet.

A. Niemeijer a. w. p. 593.

Confessio Anglicana.

Art. IX. De peccato originali.

Peccatum originis non est (ut fabulantur Pelagiani) in imitatione Adami situm, sed est vitium et depravatio naturae cuiuslibet hominis ex Adamo naturaliter propagati, qua fit ut ab originali iustitia quam longissime distet.

Niemeijer a. w. p. 603.

15) Confessio Westmonasteriensis.

Cap. IV. De creatione. § 2.

Postquam omnes alias creaturas condidisset Deus, creavit hominem marem et foeminam, animabus inditis rationalibus ac immortalibus; imbutos cognitione, iustitia, veraque sanctitate, ad suam ipsius imaginem; habentes in cordibus suis inscriptam Divinam legem, simul et eandem implendi vires non tamen sine quadam violandi possibilitate; libertati siquidem permissi erant voluntatis suae haud immutabilis. Praeter autem hanc in cordibus eorum inscriptam legem de non comedendo ex arbore scientiae boni malique mandatum insuper acceperunt; quod certe quam diu observabant, communionem Dei beati erant, dominiumque habebant in creaturas.

Niemeijer. a. w. in Appendice p. 8.

16) Dat wel naar luthersch, maar juist niet naar gereformeerd belijden „beeld Gods” en „oorspronkelijke gerechtigheid” indentisch zijn, wordt nog al eens over het hoofd gezien. Zoo in de *Real-Encyclopädie* van Herzog en Plitt (2e uitg.) in het artikel: *Ebenbild Gottes* door Schoeberlein en in dat over: *Ursprüngliche Gerechtigkeit des Menschen* door Cremer.

17) Wilhelmus à Brakel. *Redelyke Godtsdienst* I, (14e uitgave).

Na op p. 13 eerst gesproken te hebben van „het beeldt Godts nauw genomen” en „het beeldt Godts breed genomen” zegt hij op p. 262. Cap. X § 25: „Om dit beeldt Gods wel te verstaen soo moet men daer in drie sake onderscheydentlyk aenmerken: Namentlijk, de grondt, de forme, ende het gevolgh. De grondt, ofte het vooraf geeyste is de geestelykheyt en redelykheyt der ziele. De forme zijn de hoedanigheden. Het gevolg is de heerschappye.”

18) B. de Moor, *Commentarius perpetuus in Joh. Marckii Compendium*.

Pars Tertia. Cap. XIV. De integritate. § V en § VI.

Quod attinet ad ea, quae constituerunt imaginem Dei in primo homine, haec

eodem modo, uti fit ab Auctore nostro, recenseri videas a Zach. Ursino et Guil. Bucano, in Gerhardi Locis Comm. Tom II. loc. de Imagine Dei § 28 p. 96.

Constituit vero hanc imaginem, neque ut pars praecipua, nedum ut quod unice imaginis divinae ideam in homine absolvit; sed ut pars imaginis quoque constitutiva, juxta aliam potiore, quae nomen imaginis saepe sibi vindicat quamque omnino antecedit: *Natura animae spiritualis et immortalis cum facultatibus suis intelligendi et volendi. Princeps porro imaginis huius pars est hominis bonitas seu rectitudo.*

19) Petrus van Mastricht: Theoretico—Practica Theologia. Lib III. Cap. IX. § 29. Non est igitur Dei imago in homine, nisi conformitas hominis, qua suo modo refert summam Dei perfectionem. Est conformitas, in quo cum vestigio congruit, et per quam omnis similitudo Dei in homine, ad imaginem concurrat: qua suo modo, homo Deum refert, h. e. talia ostendat, quae aliquatenus et per analogiam, sibi cum Deo sunt communia. Idque tandem in nobilissima quadam perfectione, quae conspicitur, tum in ipsa hominis essentia, tum in facultatibus animae primis, tandem in virtutibus harum facultatum.

20) Handelingen XVII : 28, 29.

21) Op Genesis IX : 6 teekent Calvijn aan: Siquis objiciat imaginem illam deletam esse: solutio facilis est, monere adhuc aliquid residuum, ut praestet non parvo dignitate homo.

Op Jac. III : 9. Si quis objiciat, deletum Adae peccato fuisse Dei imaginem in humana natura: fatendum quidem est fuisse misere deformatam, sed ita ut lineamenta adhuc quaedam appareant. Justitia et rectitudo, bonique appetendi libertas sublata est: sed manent praeclarae multae dotes, quibus bestias praecellimus.

22) In Meyers *Kritisch exegetischer Kommentar über das N. T.* zegt Schmidt in zijn verklaring op den brief aan Ephese naar aanleiding van 4 : 24 „Die adjectivische Auflösung: *wa h r e*, nicht blos scheinbare Gerechtigkeit und Heiligkeit (Chrys, Luther, Castal, Beza, Calvin, Grot, u. d. Meisten) ist willkürlich und matt.

De Moor zegt echter in zijn Commentarius Cap. XIV § 6 p. 31. Porro, quod ad locum Eph. IV : 24. attinet, contra Coccejum in Comment in Epistol. ad Ephesios oper. tom 5 p. 194. § 146, Observat. Auctor: Quod expositio illa, qua *δοσότης τῆς ἀληθείας* de Sancto studio veritatis accipitur, adeo ut genitivus *τῆς ἀληθείας* objectum dicat, circa quod versatur *δοσότης*, nulla magnopere subtilitate se commendat. Contra, si genitivus *τῆς ἀληθείας* juxta communem interpretationem accipitur attributive, ad qualitatem justitiae et sanctitatis magis determinandum, adeo ut iustitia et sanctitas veritatis tantundem sit ac justitia et sanctitas vera; 1. sequimur familiarem Hebraeis loquendi modum, quibus saepissime substantivum, quod ab alio regitur, est loco adjectivi; id quod scriptores N. T. imitantur. 2. Sensum hoc fundit commodissimum; dum nihil simplicius est, quam justitiam et sanctitatem veram hic notari oppositae ad *τὴν καθαρότητα τῆς σαρκὸς* Hebr. IX : 13. sive sanctitatem ceremonialem, et maxime oppositae ad *ὑποκρισιν* sive pietatis speciem exteriorem. Simili loquendi forma memoraverat Apostolus vers. 22. *τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης*, id est, concupiscentias seductrices.

Calvijn teekent op deze plaats aan: Genitivus veritatis, loco epitheti positus est, qui tam justitiae quam sanctitati convenit. Utramque enim sinceram oportere esse admonet: quia hic cum Deo negotium est, qui nullo furo decipitur.

Ook is niet onbelangrijk wat hieraan voorafgaat: Justitiam pro rectitudine si generaliter accipias, sanctitas quiddam erit altius: hoc est puritas qua sumus Deo consecrati. Verum non displicet ita distingui, ut sanctitas quidem ad primam legis tabulam, justitia autem ad secundam pertineat.

23) Conf. Belgica. Art. 14: praeclara illa omnia dona quae a Deo acceperat, amisit.

24) v. Maastricht. a. w. IX § 33.

25) Institutionis II, II, 12. Ac illa quidem vulgaris sententia, quam sumpserunt ex Augustino, mihi placet, naturalia dona fuisse corrupta in homine per peccatum, supernaturalia autem exinanitum fuisse.

Het schijnt mij toe, dat de hoogleeraar Scholten in zijn *Leer der Hervormde Kerk* I. p. 309 (4e uitgave) Calvijn hier ten onrechte van inconsequentie beschuldigt. Het is maar de vraag van welk standpunt uit men de menschelijke natuur beziet.

26) Exodus 33: 11a. En de Heere sprak tot Mozes aangezicht aan aangezicht, gelijk een man met zijn vriend spreekt.

27) Zie Winer *Comparative Darstellung des Lehrbegriffs der verschiedenen christlichen Kirchenparteien*. p. 11 en 51. Rudolph Hofmann *Symboliek*. p. 147 en 168 en het artikel Jerusalem, Synode 1672 in de *Real. Enc.* VI. vlg. p. 578

28) Canones et decreta Concilii Tridentini.

Sessio Quinta. Decretum de peccato originali.

1. Si quis non confitetur, primum hominem Adam, quum mandatum Dei in paradiso fuisset transgressus, statim sanctitatem et iustitiam, in qua constitutus fuerat, amisit — — — : anathema sit.

Editie Richter. Leipzig 1853. p. 13.

29) Catechismus Concilii Tridentini. —

Postremo Deus ex limo terrae hominem sic corpore affectum, constitutum effinxit, ut non quidem naturae ipsius vi, sed divino beneficio immortalis esset et impassibilis. Quod autem ad animam pertinet, eum ad imaginem et similitudinem suam formavit, liberumque ei arbitrium tribuit; omnes praeterea motus animi atque appetitiones ita in eo temperavit, ut rationis imperio nunquam non parerent. Tum originalis iustitiae admirabile donum addidit, ac deinde caeteris animantibus praeesse voluit.

30) J. A. Möhler geeft in zijn *Symbolik oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten*, — Zehnte, unveränderte Original-Auflage, Mainz 1888. op p. 30 de volgende noot: „Die Päpste Pius V und Gregor XIII haben folgende Sätze verurtheilt: Art XXI. Humanae naturae sublimatio et exaltatio in consortium divinae naturae debita fuit integritati primae conditionis, ac proinde naturalis dicenda est, non supernaturalis. Art XXVI. Integritas conditionis non fuit indebita naturae humanae exaltatio, sed naturalis eius conditio. Hiernach ist die in den früheren Ausgaben vorgetragene Ansicht, dass die Lehre von dem *d o n u m* supernaturale primi hominis zwar allgemein bei den Theologen gefunden werde und im ganzen katholischen Systeme begründet sei, dass sich jedoch die Kirche noch nicht formell darüber ausgesprochen habe, zu berichtigen.“

31) F. C. Baur *Der Gegensatz des Katholicismus und Protestantismus nach den Principien und Hauptdogmen der beiden Lehrbegriffe*. — Zweite Ausgabe, Tübinge 1836. In een noot op p. 105 zegt Baur, na Bellarminus bericht omtrent het oordeel van Pius V en Gregorius XIII te hebben aangehaald: „Dem ungeachtet hat Möhler gewagt, wie wir schon gesehen haben, dies in Zweifel zu ziehen, ja sogar geradezu zu behaupten, dass es nur ein von der Kirchenlehre zu unterscheidendes Theologumenon sei. Wie kan aber ein orthodoxer Katholik, müssen wir hier fragen, behaupten, dass nicht Kirchenlehre sei, was doch zwei Päpste ausdrücklich für die Lehre der Kirche erklärt haben? Ist ihm dieser Widerspruch gegen die Auctorität der Päpste entgangen, oder achtet er es so gering, sich durch sie nicht binden zu lassen, sobald es sein Interesse zu erfordern scheint.“

32) *Disputationum Roberti Bellarmini Politiani, S. R. E. Cardinalis, de controversiis christianae fidei, adversus huius temporis Haereticos*; Lutetiae Parisiorum, Sump-
tibus Petri Billaine MDCXX.

Tomus Quartus. *De Gratia primi hominis*, Liber unus. Caput V. *Supernaturale donum fuisse rectitudinem, quam primus homo in creatione accepit.* — p. 15. Sciendum est igitur Primo, hominem naturaliter constare ex carne et spiritu, et ideo partim cum bestiis, partim cum Angelis communicare naturam et quidem ratione carnis et communionis cum bestiis, habere propensionem quandam ad bonum corporale, et sensibile, in quod fertur per sensum, et appetitum; ratione spiritus et communionis cum Angelis habere propensionem ad bonum spirituale, et intelligibile, in quod fertur per intelligentiam et voluntatem. Ex his autem diversis, vel contrariis propensionibus existere in uno eodemque homine pugnam quandam, et ex ea pugna ingentem bene agendi difficultatem, dum una propensio alteram impedit.

Sciendum secundo, divinam providentiam initio creationis ut remedium a thiberet huic morbo, seu langori naturae humanae, qui ex conditione materiae oriebatur, addidisse homini donum quoddam insigne, iustitiam videlicet originalem, qua veluti aureo quodam freno pars inferior parti superiori, et pars superior Deo facile subiecta contineretur. Sic autem subjectam fuisse carnem spiritui, ut non posset ipso invito moveri, neque ei rebellis fieri, nisi ipse fieret rebellis Deo; in potestate tamen spiritus fuisse, rebellem Deo fieri et non fieri.

p. 17. — Quare non magis differt status hominis post lapsum Adae a statu eiusdem in puris naturalibus, quam differat spoliatus a nudo; neque deterior est humana natura, si culpam originalem detrahas; neque magis ignorantia et infirmitate laborat, quam esset et laboraret in puris naturalibus condita. Proinde corruptio naturae, non ex alicuius doni naturalis carentia, neque ex alicuius malae qualitatis accessu, sed ex sola doni supernaturalis ob Adae peccatum amissione profluxit.

33) Apol. C. A. p. 53 sq. Iustitia originatis habitura erat non solum aequale temperamentum qualitatuum corporis, sed etiam haec dona, notitiam dei certiore, timorem dei, fiduciam dei, aut certe rectitudinem et vim ista efficiendi. Idque testatur scriptura, cum inquit, hominem ad imaginem et similitudinem dei conditum esse (Gen. 1, 27.) Quod quid est aliud, nisi in homine hanc sapientiam, et iustitiam effigiatam esse, quae deum apprehenderet et in qua reluceret deus, hoc est, homini dona esse data notitiam dei, timorem dei, fiduciam erga deum et similia? (vgl. p. 52: Propriis viribus posse diligere deum super omnia, facere praecepta dei, quid aliud est quam habere iustitiam originis?)

34) Formula Concordiae p. 640.

(Peccatum orig.) est privatio concreatae in paradiso iustitiae originalis sive imaginis dei, ad quam homo initio in veritate, sanctitate atque iustitia creatus fuerat.

35) Confessio. Saxonia. 2. p. 53 sq.

iustitia originalis non tantum fuit acceptatio generis humani coram deo, sed etiam in ipsa natura hominum lux in mente, quia firmiter assentiri verbo dei poterat, et conversio voluntatis ad deum et obedientia cordis congruens cum indicio legis dei, quae menti insita erat.

Winer. a. w. p. 50.

36) Hase. *Hutterus Redivivus oder Dogmatik der Evangelisch-Lutherischen Kirche*, p. 198. Nur dieses ist bedenklich an der K. L., dass, wenn zum Ebenb. alle rel. Anlage gerechnet wird, durch ihren Verlust das Wesen des Menschen verletzt. u die Erlösungsfähigk zerstört erscheint.

37) *Opera Menno Symons, Ofte Groot Sommarie, dat is, Vergaderingh van synē Boecken en Schriften, 't samen in een vervaet ende in Druck vernieuwt door sommige Beminders der Waerheydt ter Eeren Godts ende haeren naesten welvaert. Gedrukt in 't Jaer ons Heeren, Anno 1646, fol. 683 en 869.*

38) Zie Winer a. w. p. 51.

39) Confess: der vereenigde Friesche en Duitsche Gemeenten:

A. t. 2. Hominem fecit deus, quem prorsus condecoravit sapientia, ingenio et intellectu super creaturas omnes eumque dominum omnium illarum constituit et praeterea secundum imaginem suam divinam in iustitia et sanctimonia vera ad immortalitatem creatum in paradiso posuit.

40) Cat. Racov. qu. 42. Sciendum est, imaginem Dei — potestatem hominis et dominium in omnes res a Deo conditas supra terram designare.

41) Men zie hierover Charles Hodge *Systematic Theologie*, Volume II. Chapter V. Original State of Man. § 6. This view of man's original state (sc. Pelagian and Rationalistic Doctrine) is the necessary consequence of the assumption that moral character can be predicated only of acts of the will or of the subjective consequences of such acts. This principle which precludes the possibility of original righteousness in Adam, precludes also the possibility of innate, hereditary depravity, commonly called original sin; and also the possibility of indwelling sin, and of habits of grace. — Hodge laat hierop een klemmend betoog voor het tegenovergestelde opinie volgen.

42) *Schriftelicke conferentie, gehouden in 's Gravenhage in den jare 1611, tusschen sommige Kercken-dienaren: Aengaende de Godlicke Praedestinatie metten aencleven van dien.* Ter ordonnantie van de Ed. Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt Ghedruckt in 's Gravenhage, By Hillebrandt Jacobsz Drucker Ordinaris van de Ed. Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, Anno 1612, p. 250. De Remonstranten wilden wel toestemmen, dat God den mensch verrijkt had in het verstand „met een habitu scientiae oft beclyvende kennisse van overnatuerlijke dinghen, in de affecten met een inghestorte heylichheydt, hope, vreese etc., naer inde wille en mocht volgens hen soodanighen instortinghe niet geschieden, als die nae haren aerdt vry was om oft het goede, oft het quade te willen, ende naer haer werck goedt oft quaedt ghenaemt te werden. In de Gheestelijke doot en werden eygentlijk te spreken, de Gheestelijke gaven van des menschen wille niet gescheyden, dewijl sy nogh in deselfde gheweest zijn, maer alleen een vryheyt om 't goede of 't quade te moghen doen.”

43) Zie Aant. 10.

44) F. Jodl. *Geschichte der Ethik in der Neueren Philosophie*. II Band. p. 172.

45) A. Wuttke. *Handbuch der christlichen Sittenlehre*. I. p. 233.

46) Dat in het Christendom niet een „nieuw gebod” is gegeven en dit dan ook niet in Joh. 13 : 34 en evenmin in I Joh. 2 : 8 en II Joh. 5 bedoeld wordt, is door den hoogleeraar Kuypers nog onlangs betoogd in zijn: *Het werk van den heiligen Geest*. Deel III, hoofdst. XXIX.

